5.3 หลักการพื้นฐานในการจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์กรณีชุมชนประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานี

ทะเลเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีลักษณะเฉพาะแตกต่างจากทรัพยากรประเภทอื่น ๆ คือ ทะเลมีลักษณะเป็นสมบัติส่วนรวมที่ผู้ใช้มีอิสระจะเคลื่อนย้ายไปมาได้สะดวก เพราะทะเลไม่มีขอบเขตที่ยึดถือตายตัวได้ และทรัพยากรในท้องทะเลก็เคลื่อนย้ายไปมาอย่างไม่แน่นอนด้วยเช่นกัน ชาวประมงพื้นบ้านก็จะมีการเคลื่อนย้ายไปทำการประมงตามแหล่งทรัพยากรในทะเลและในบางครั้งทรัพยากรในท้องทะเลก็จะไปกระจุกตัวอยู่ในบริเวณใดบริเวณหนึ่งที่มีน้ำขุ่นอยู่ ชาวประมงพื้นบ้านก็จะสันนิษฐานจากประสบการณ์ความรู้ของตนเองว่า บริเวณดังกล่าวน่าจะมีกุ้งอยู่มาก เพราะลักษณะโดยธรรมชาติของกุ้งจะชอบอยู่บริเวณที่น้ำขุ่น เพื่ออำพราง ตนเอง สภาพการณ์ดังกล่าวเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นมาตั้งแต่ในอดีตแล้ว ซึ่งชุมชนได้มีวิธีการในการใช้ระบบภูมิปัญญามาจัดการให้การทำการประมงเป็นไปอย่างมีข้อขัดแย้งระหว่างกันน้อยที่สุด ซึ่งระบบภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรของชุมชนนั้นสามารถจำแนกได้ 3 ประเด็นด้วยกัน คือ หลักการพื้นฐานของการจัดการทรัพยากรของชุมชน กฎเกณฑ์การใช้ทรัพยากร และการตรวจตราควบคุม

5.3.1. หลักการพื้นฐานในการจัดการทรัพยากรของชุมชน ในการจัดการทรัพยากรของชุมชนจะคำนึงถึงหลักการพื้นฐานในเรื่อง สิทธิการใช้ประโยชน์ กล่าวคือ จะคำนึงถึงการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ในท้องทะเลเป็นสำคัญ สิทธิในการใช้ประโยชน์นี้จะมีสิทธิเมื่อมีการใช้ประโยชน์เท่านั้น ไม่ใช่หลักการครอบครอง เมื่อไม่ใช้ประโยชน์ก็หมดสิทธิ ซึ่งสิทธิในการใช้ประโยชน์นี้ แบ่งเป็น 2 ลักษณะด้วยกัน คือ

5.3.1.1 สิทธิการใช้ประโยชน์แบบชั่วคราว จะเป็นสิทธิที่เกิดขึ้นเป็นครั้งคราวเมื่อมีการใช้ประโยชน์เท่านั้น หากไม่ได้ใช้ประโยชน์ก็หมดสิทธิไป เช่น การวางอวนของชาวประมงพื้นบ้านในท้องทะเล หรือการวางลอบปูในลำคลอง ซึ่งสิทธินี้จะเกิดขึ้น เมื่อบุคคลผู้นั้นไปวางอวนลงสู่ท้องทะเลและหากสาวอวนขึ้นสิทธิในบริเวณพื้นที่ดังกล่าวก็หมดสิ้นไป พื้นที่บริเวณนั้นก็กลายมาเป็นสิทธิของชุมชนอีกครั้ง และบุคคลอื่น ๆ ก็สามารถมาวางอวนในบริเวณนั้นต่อได้ ซึ่งรูปแบบของการแสดงสิทธิเช่นนี้ของชาวประมงพื้นบ้าน จะเป็นการทำทุ่นหรือธงผูกไว้บริเวณหัวและท้ายอวนของตนเองในกรณีที่เป็นการวางอวนในเวลากลางวัน และหากเป็นการวางอวนในเวลากลางคืนก็จะใช้ตะเกียงมาลอยไว้แทน เพื่อเป็นสัญลักษณ์ให้บุคคลอื่น ๆ ได้ทราบว่าในบริเวณพื้นที่นั้นมีอวนวางอยู่ก่อนแล้ว

Prince of Songkla University Pattani Campus

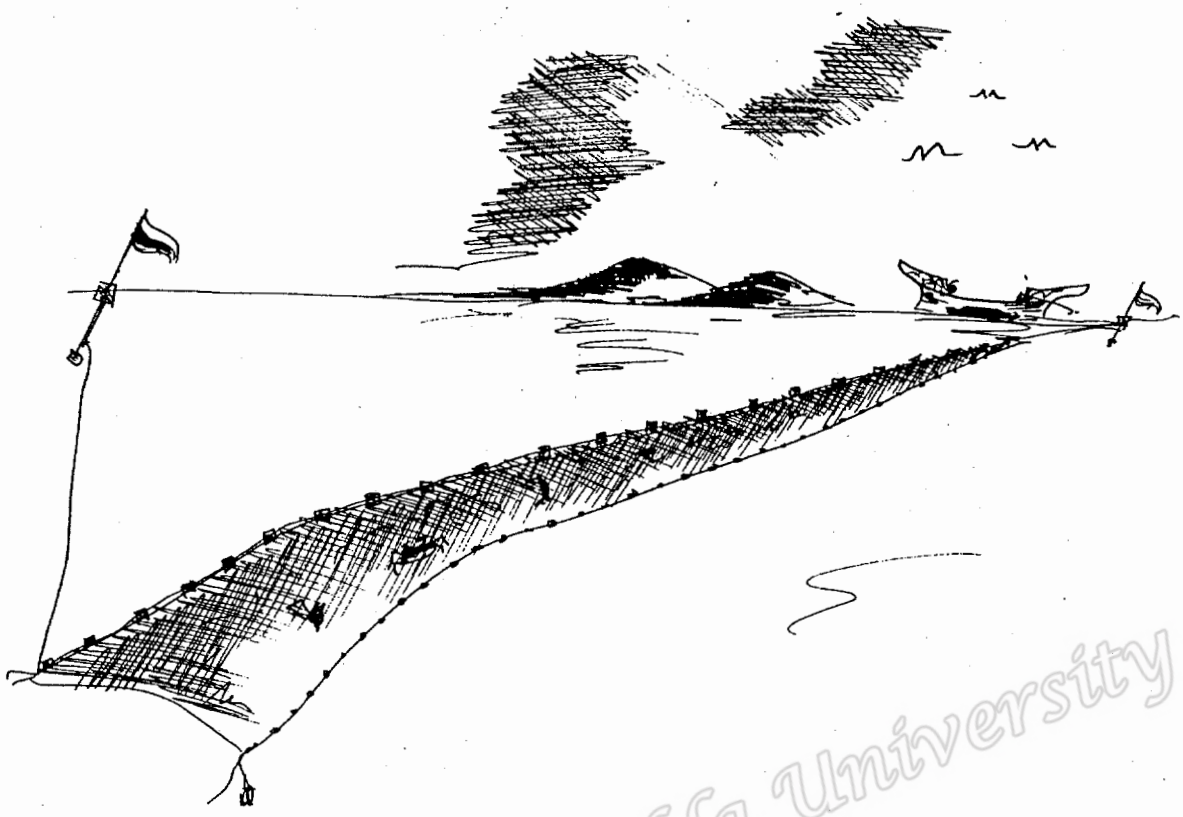

ภาพที่ 22 : ลักษณะการวางอวนที่มีสัญลักษณ์แสดงชัดเจนทั้งหัวและท้าย
ภาพโดย : สุขเกษม หะยีอูมา , สมาคมชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานี , 2550.

Prince of Songkla University Pattani Campus

สิทธิในการใช้ประโยชน์แบบชั่วคราวนี้ ผู้ใช้สิทธิจำเป็นจะต้องคำนึงว่าการใช้สิทธิของตนเองไม่ไปริดรอนสิทธิของคนอื่น เช่น การไปวางอวนทับกับอวนของผู้อื่น เป็นต้น

สิทธิในการใช้ประโยชน์แบบชั่วคราวระยะสั้น ๆ นี้ จัดได้ว่าเป็นระบบสิทธิหลักของการใช้ทะเลร่วมกัน (Common Pool Resource) ของชาวประมงพื้นบ้าน ทั้งนี้เพราะเครื่องมือประมงหลักของชุมชนจะเป็นจำพวกอวนลอยกุ้ง อวนปู อวนปลา เป็นต้น ซึ่งโดยลักษณะของเครื่องมือประมงจะเป็นการทำประมงแบบชั่วคราว หมุนเวียนไปตามแหล่งทรัพยากรเป็นหลัก

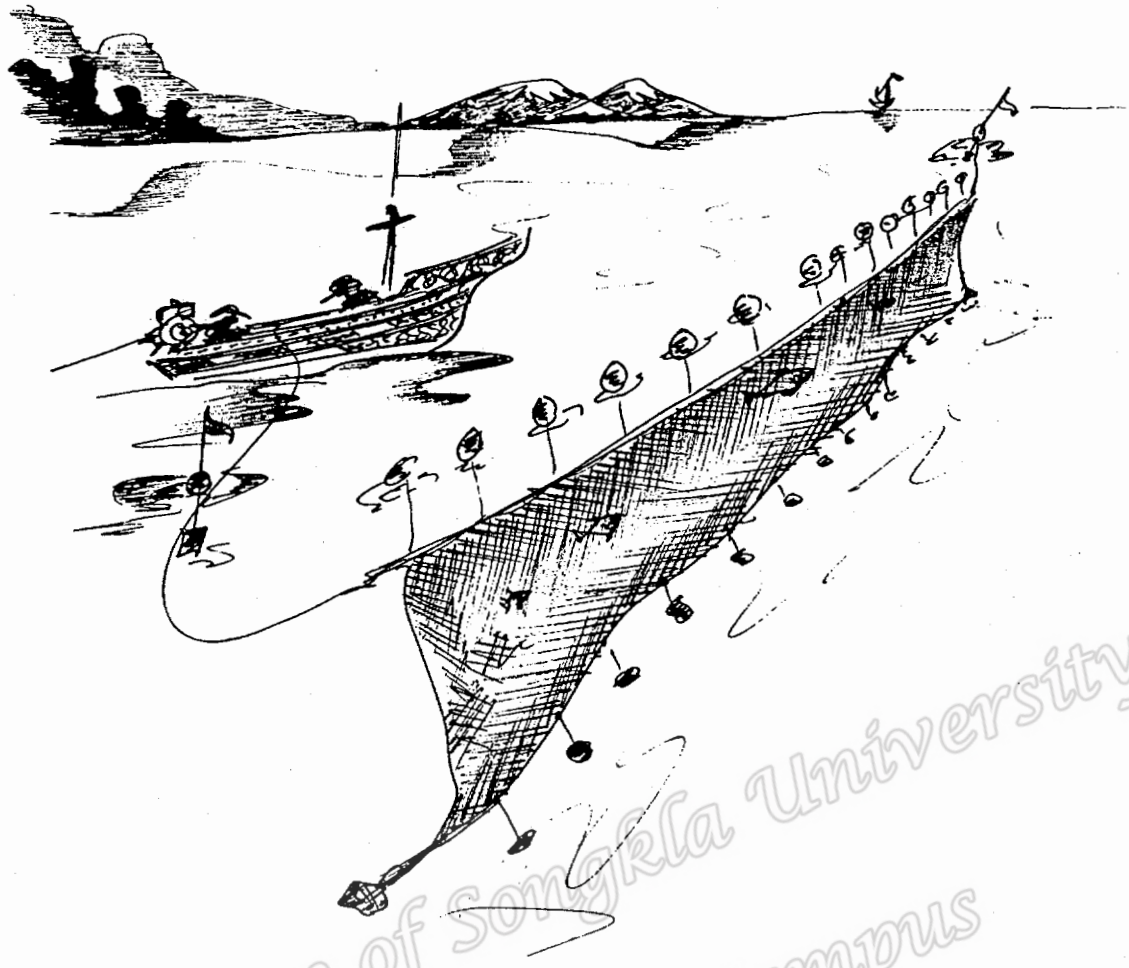

ภาพที่ 23 : การวางอวนปลาซึ่งเป็นสิทธิการใช้ประโยชน์แบบชั่วคราว
ภาพโดย : สุขเกษม หะยีอูมา , 2546..
ที่มา : สุวิมล พิริยธนาลัย , 2546.

Prince of Songkla University Pattani Campus

5.3.1.2 สิทธิการใช้ประโยชน์แบบถาวร สิทธิในการใช้ประโยชน์ในลักษณะนี้จะเป็นการใช้ประโยชน์ของพื้นที่ เป็นระยะเวลายาวนานจนกลายเป็นการใช้สิทธิกึ่งถาวรไปเลย แต่เมื่อใดก็ตามที่ผู้ใช้ประโยชน์ไม่ได้ใช้ประโยชน์ในพื้นที่บริเวณดังกล่าวไปเป็นระยะเวลานาน สิทธินั้นก็จะกลับมาเป็นของชุมชนและบุคคลอื่นสามารถจับจองสิทธิได้ต่อไป โดยสิทธิการใช้ประโยชน์แบบถาวรนี้ส่วนใหญ่จะเป็นการใช้พื้นที่ในแนวลำคลองเป็นหลัก ทั้งนี้เพราะโดยลักษณะทางกายภาพที่ลำคลองมีสภาพของน้ำที่นิ่ง มีที่กำบังคลื่นลม การใช้ประโยชน์ในสถานที่ลักษณะนี้ จึงไม่ต้องรีบเก็บอุปกรณ์ต่าง ๆ เพื่อหลบตามสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป เหมือนเช่นในท้องทะเลที่จะประสบกับสภาพคลื่นลม น้ำขึ้น น้ำลง เป็นต้น

รูปแบบของสิทธิการใช้ประโยชน์แบบถาวรในชุมชนชาวประมงพื้นบ้านแห่งนี้ สามารถมองผ่านการประกอบอาชีพของชาวบ้าน เช่น การจอดเรือ ซึ่งเป็นการจอดอยู่ตามแนวลำคลอง เพราะสามารถกำบังคลื่นลมได้ดี สถานที่ในการจอดเรือนี้ ส่วนใหญ่จะอยู่บริเวณที่ใกล้เคียงกับบ้านเรือนของเจ้าของเรือ หาก

เจ้าของเรือไม่ได้ตั้งบ้านเรือนอยู่ติดลำคลอง ก็จะจอดใกล้เคียงกับบ้านเรือนของญาติพี่น้อง ซึ่งพื้นที่ในการจอดเรือนี้จะเป็นสิทธิถาวรของเจ้าของเรือลำนั้น หากเจ้าของเรือขายเรือเก่าและซื้อเรือลำใหม่ สิทธิในการใช้ประโยชน์พื้นที่ก็ยังคงจะเป็นของเจ้าของเดิมเว้นแต่ว่าเจ้าของเรือขายเรือแล้วไม่ได้ซื้อเรือลำใหม่ พื้นที่บริเวณนั้นไม่ได้มีการใช้ประโยชน์เป็นระยะเวลานานพอควร สิทธิในการใช้ประโยชน์นั้นก็จะตกกลับมาเป็นสิทธิของชุมชนที่บุคคลอื่นสามารถไปใช้ประโยชน์ต่อได้

ภาพที่ 24 : สถานที่จอดเรือ ซึ่งเป็นสิทธิการใช้ประโยชน์แบบถาวร
ภาพโดย : สมาคมชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานี , 2550.

การใช้เครื่องมือประมงโพงพาง เป็นสิทธิการใช้ประโยชน์แบบถาวรที่แตกต่างจากการจอดเรือ คือ ทำการประมงในแนวลำคลองของหมู่บ้าน ลักษณะของการวางโพงพางจะใช้พื้นที่ในคลองมีขนาดพื้นที่กว้าง 4 วา 2 ศอก ยาว 40 วา ซึ่งสิทธิในการใช้พื้นที่เพื่อการวางเครื่องมือประมงโพงพางนี้ เป็นสิทธิเด็ดขาดเฉพาะของแต่ละบุคคล หรือแต่ละครอบครัว และเป็นมรดกสืบทอดไปสู่รุ่นลูกรุ่นหลานเมื่อเจ้าของตาย และสิทธิการใช้พื้นที่เพื่อวางเครื่องมือโพงพางนี้ สามารถซื้อขายกันได้ เมื่อเจ้าของพื้นที่ไปวางเครื่องมือโพงพางแล้วพร้อมทั้งแสดงสัญลักษณ์ที่เป็นที่รู้กันเองไว้ บุคคลอื่นจะไปวางทับซ้อนไม่ได้ แต่ถ้าเมื่อใดที่เจ้าของสิทธิ

ไม่ได้วางโพงพาง บุคคลอื่นที่ไม่ใช่เจ้าของสามารถมาใช้ได้ แต่จะต้องมีการบอกกล่าวเจ้าของก่อน และหากเจ้าของต้องการที่จะใช้ บุคคลอื่นที่มาขอใช้พื้นที่ก็จะต้องรีบยกโพงพางขึ้นทันที เป็นการเคารพในสิทธิซึ่งกันและกัน ซึ่งการจัดการในลักษณะนี้เป็นการจัดการที่สมาชิกทุกคนในชุมชนรับรู้ร่วมกัน และยึดถือปฏิบัติต่อกันมา

สิทธิการใช้ประโยชน์แบบถาวรอีกประเภทหนึ่งที่พบเห็นในชุมชนแห่งนี้ก็คือการเลี้ยงปลาในกระชัง ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นการเลี้ยงปลากะพงเป็นหลัก โดยแต่ละครัวเรือนสามารถจับจองพื้นที่ตามแนวลำคลอง สำหรับวางกระชังเลี้ยงปลาของตนเอง ซึ่งพื้นที่สำหรับการเลี้ยงปลาดังกล่าว จะเป็นสิทธิถาวรของครัวเรือนนั้น ๆ และสามารถสืบต่อไปถึงลูกหลานได้เช่นเดียวกัน

ภาพที่ 25 : การเลี้ยงปลากะพงขาวในกระชัง ซึ่งเป็นสิทธิการใช้ประโยชน์แบบถาวร
ภาพโดย : สมาคมชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานี , 2550.

จะสังเกตเห็นได้ว่าสิทธิการใช้ประโยชน์แบบถาวรที่สามารถสืบทอดเป็นมรดกไปสู่ลูกหลานได้นี้จะมีลักษณะเฉพาะก็คือ ลักษณะของการใช้ประโยชน์นั้น ๆ จะต้องเป็นการลงทุนที่ค่อนข้างสูง และมีการวางสิ่งของอยู่บริเวณพื้นที่นั้น ๆ เป็นเวลานาน ๆ เช่น การเลี้ยงปลาในกระชัง จะมีต้นทุนในเรื่องของการสร้างกระชัง การหาพันธุ์ลูกปลากะพง การหาอาหารมาเลี้ยงปลา ซึ่งเป็นการลงทุนที่สูง รวมทั้งต้องใช้ระยะเวลา

ในการเพาะเลี้ยงนาน ประมาณ 5 — 6 เดือนต่อครั้ง จึงมีความจำเป็นจะต้องการหลักประกันด้านความมั่นคงและความต่อเนื่องในการใช้ประโยชน์ในพื้นที่นั้น ๆ ในขณะที่การทำประมงด้วยเครื่องมือโพงพาง ก็เป็นการทำประมงที่ต้องลงทุนสูงเช่นกัน โดยเฉพาะถุงอวนของเครื่องมือโพงพาง แต่เครื่องมือโพงพางนั้น อาจจะไม่ใช้เวลาในการวางยาวนานเหมือนการเลี้ยงปลา อาจจะวางโพงพางเพียงแค่ชั่วข้ามคืนก็สามารถนำกุ้งไปขายได้แล้ว แต่เนื่องจาก เครื่องมือโพงพางเป็นเครื่องมือที่มีลักษณะค่อนข้างใหญ่ กินพื้นที่มาก จะต้องมีเสาหลัก 2 ข้างในการผูกถุงอวนไว้ ดังนั้นจึงไม่ใช่เรื่องง่ายที่จะเคลื่อนย้ายเครื่องมือประมงดังกล่าวไปมาได้ทุกวันเหมือนกับวางอวนกุ้ง อวนปูในท้องทะเลได้

เดิมทีนั้นสิทธิการใช้ประโยชน์ของเครื่องมือประมงโพงพางจะไม่ใช่สิทธิถาวร แต่มีสภาพเป็นสิทธิชั่วคราวเหมือนเครื่องมือประมงประเภทอื่น ๆ ในทะเล แต่ได้มีการปรับมาเป็นระบบสิทธิแบบถาวรเมื่อรัฐได้เข้ามารับรองสิทธิในการบุกเบิกและจับจองที่ดินทำกิน และสิทธิในการใช้ประโยชน์ที่ดิน เมื่อช่วงที่มีการออกพระราชบัญญัติประมวลกฎหมายที่ดิน พ.ศ. 2497 ซึ่งให้ความสำคัญกับความคิดในเรื่องสิทธิในการเป็นเจ้าของพร้อม ๆ กับรัฐเข้าไปรับรองสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรในระดับอื่น ๆ ด้วย เช่น การบุกเบิกและจับจองที่ดินเพื่อการใช้ประโยชน์ เป็นต้น ชุมชนได้เปิดรับโดยใช้ตัวแบบเดียวกับการที่รัฐจัดการเรื่องที่ดินมาใช้กับการใช้สิทธิของเครื่องมือประมงโพงพาง จนสิทธิในการใช้ประโยชน์ของเครื่องมือชนิดนี้กลายเป็นสิทธิส่วนบุคคลไป รวมทั้งสามารถซื้อขายและสืบทอดเป็นมรดกได้เช่นเดียวกับระบบการจัดการที่ดิน

อย่างไรก็ตาม สิทธิส่วนบุคคลในกรณีของการใช้ประโยชน์พื้นที่ในการวางเครื่องมือประมงโพงพางนั้นเป็นสิทธิส่วนบุคคลที่อาจจะเป็นคนละความหมายกับสิทธิส่วนบุคคลที่รับรองโดยรัฐ เพราะทรัพย์สินที่เป็นสิทธิส่วนบุคคลที่รับรองโดยรัฐนั้น มักจะเป็นสิทธิโดยสมบูรณ์ของเจ้าของที่จะดำเนินการเช่นใดกับทรัพย์สินของตนเองก็ได้ แต่กรณีการใช้ประโยชน์พื้นที่ในการวางโพงพางหรือเลี้ยงปลานั้นเป็นการรับรองโดยชุมชน กล่าวคือชุมชนรับรองว่า สมาชิกของชุมชนคนนั้น ๆ ได้ใช้ประโยชน์ในพื้นที่บริเวณนั้น ๆ ใครจะไปแก่งแย่งหรือทำลายไม่ได้ การรับรองไม่ได้กระทำการอย่างเป็นทางการที่มีเอกสารหนังสือรองรับ เช่นสิทธิส่วนบุคคลที่รับรองโดยรัฐ แต่สิทธิที่ชุมชนมอบให้กับบุคคลนี้ยังต้องอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ของชุมชน เช่นจะต้องเว้นช่องสำหรับเป็นช่องทางสัญจรเข้าออกของเรือประมง เป็นต้น ซึ่งแตกต่างจากสิทธิส่วนบุคคลที่รับรองโดยรัฐที่สามารถดำเนินการเช่นใดก็ได้กับสิ่งที่เป็นสิทธิของตนเอง

จึงอาจกล่าวโดยสรุปได้ว่าชุมชนชาวประมงพื้นบ้านมักมีระบบพื้นฐานในการจัดการทรัพยากรของชุมชนมาอย่างยาวนาน โดยเป็นการจัดการที่ยืนอยู่บนพื้นฐานของความเป็นเครือญาติ และความเป็นชุมชนที่นับถือศาสนาอิสลาม ซึ่งจะปลูกฝังให้เกิดสำนึกร่วมว่ามุสลิมทุกคนเป็นพี่น้องกันเป็นสำคัญ

5.3.2 กฎเกณฑ์การใช้ทรัพยากร

นอกจากชุมชนจะเข้ามาจัดการทรัพยากรโดยผ่านรูปแบบเรื่องสิทธิในการใช้ประโยชน์และสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรแล้ว ชุมชนยังได้มีการสร้างกฎเกณฑ์ในการใช้ทรัพยากรร่วมกัน ซึ่งกฎเกณฑ์ ต่าง ๆ นั้นจะเกิดขึ้นจากประสบการณ์ต่าง ๆ ที่ประสบในการประกอบอาชีพ และนำมาสู่การปรึกษาหารือ พูดคุย

แลกเปลี่ยนจนได้ข้อยุติจากเวทีต่าง ๆ ในชุมชน โดยเฉพาะเวทีในการละหมาดในช่วงวันศุกร์ ซึ่งถือเป็นวันหยุดจากภารกิจงานเพื่อประกอบศาสนกิจของสมาชิกในชุมชน หรือมาจากเวทีในร้านน้ำชาในชุมชนที่มีสมาชิกไปร่วมพูดคุยจำนวนมาก ๆ เป็นต้น

กฎเกณฑ์ในการใช้ทรัพยากรสามารถจำแนกได้เป็น 3 ประเภทด้วยกัน คือกฎเกณฑ์ของผู้อยู่ใกล้ กฎเกณฑ์ของผู้มาก่อนและกฎเกณฑ์ของเครื่องมือประมง โดยมีรายละเอียดดังนี้

5.3.2.1 กฎเกณฑ์ของผู้อยู่ใกล้ กฎเกณฑ์นี้หมายถึงผู้ที่อยู่ใกล้แหล่งทรัพยากรจะเป็นผู้มีสิทธิในการใช้ประโยชน์และเข้าถึงทรัพยากรได้ก่อน เช่น ในกรณีของการจอดเรือในลำคลอง พื้นที่บริเวณหน้าบ้านของตนเองนั้นก็เป็นพื้นที่ที่มีสิทธิใช้เป็นลำดับแรก หรือในกรณีการเลี้ยงปลาในกระชังก็เช่นเดียวกัน คือ สามารถเลือกวางกระชังหน้าบ้านของตนเองได้ก่อนเป็นลำดับแรก หรือกรณีการใช้เครื่องมือประมงโพงพาง หากพื้นที่ในการวางโพงพางนั้นอยู่หน้าบ้านตนเอง เจ้าของบ้านก็จะเป็นผู้มีสิทธิในการได้เลือกใช้พื้นที่ก่อน เว้นแต่เจ้าของบ้านนั้นไม่ใช้พื้นที่ ผู้อื่นก็สามารถมาจับจองพื้นที่ในการวางเครื่องมือโพงพางได้ เป็นต้น

กฎเกณฑ์ของผู้ที่อยู่ใกล้ฐานทรัพยากร เป็นผู้มีสิทธิในการใช้ประโยชน์และเข้าถึงทรัพยากรได้ก่อนนั้น ส่วนใหญ่มักจะเป็นการใช้กฎเกณฑ์นี้กับเครื่องมือประมงแบบประจำที่ เคลื่อนย้ายลำบาก เช่น โพงพางและกระชังเลี้ยงปลา เป็นต้น

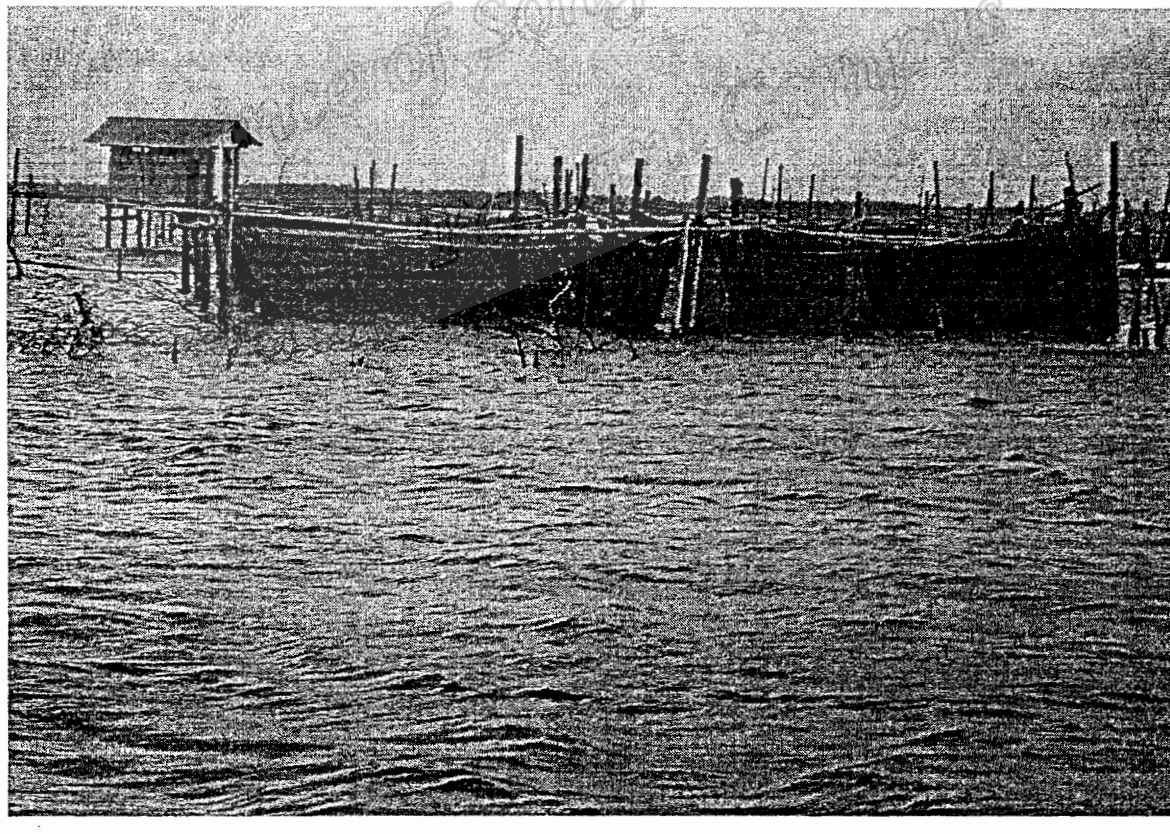

ภาพที่ 26 : ภาพการเลี้ยงปลากะพงขาวในกระชัง ซึ่งเป็นกฎเกณฑ์ของผู้อยู่ใกล้
ภาพโดย : สมาคมชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานี , 2550.

Prince of Songkla University

5.3.2.2 กฎเกณฑ์ของผู้มาก่อน กฎเกณฑ์นี้หมายถึง ผู้ที่มาถึงแหล่งทรัพยากรและมีการวางเครื่องมือประมงก่อน เป็นผู้มีสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรเหล่านั้น เช่น ในกรณีของการวางอวนทุกชนิดทั้งอวนกุ้ง อวนปู และอวนปลา หากผู้ที่ไปถึงก่อนก็มีสิทธิจะเลือกพื้นที่วางอวนก่อน และผู้ที่ไปทีหลังจะไม่ไปวางอวนทับซ้อนกัน เพราะอาจจะก่อให้เกิดปัญหาเนื้ออวนพันกันได้

5.3.2.3 กฎเกณฑ์ของการใช้เครื่องมือประมง กฎเกณฑ์ในการใช้เครื่องมือประมงของชุมชนชาวประมงพื้นบ้านมีขึ้นมาเพื่อต้องการรักษาทรัพยากรให้มีความอุดมสมบูรณ์ได้ยั่งยืน เช่นการห้ามไม่ให้ใช้เครื่องมือทำลายที่มีประสิทธิภาพในการทำลายสูงจำพวกอวนลาก อวนรุน หรือการห้ามให้เครื่องมือที่ชาวประมงพื้นบ้านใช้มีขนาดตาอวนถี่ เพราะจะเป็นการทำลายพันธุ์สัตว์น้ำวัยอ่อน เครื่องมือประมงจะต้องมี ตาอวนขนาดใหญ่ เลือกจับสัตว์น้ำเฉพาะที่โตเต็มวัยแล้ว รวมทั้งเลือกจับสัตว์น้ำเฉพาะอย่างด้วย การคิดประดิษฐ์เครื่องมือที่เลือกจับสัตว์น้ำได้ เฉพาะอย่างก็เพื่อให้การจับสัตว์น้ำตรงกับที่ต้องการใช้ประโยชน์จริง ซึ่งจะเห็นได้จากเครื่องมือประมงของชาวประมงพื้นบ้านจะมีการระบุชื่อเรียกตามทรัพยากรที่จับได้ เช่น อวนกุ้งแชบ๊วย ก็จะได้กุ้งแชบ๊วยเป็นหลัก อวนปูก็จะได้ปู อวนปลาหลังเขียว อวนปลากะพงลอบปูดำ ก็จะได้สัตว์น้ำตามชื่อเรียกของเครื่องมือประมงเป็นหลัก

กฎเกณฑ์การใช้ทรัพยากรของชาวประมงพื้นบ้านดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้น สะท้อนให้เห็นถึงการนำเอาระบบภูมิปัญญาทั้งในเรื่องการเข้าใจลักษณะธรรมชาติของสัตว์น้ำ และการเข้าถึงทรัพยากร เช่น เข้าใจลักษณะของความสัมพันธ์ทางห่วงโซ่อาหารในท้องทะเล จึงได้เลือกประดิษฐ์เครื่องมือที่มีตาอวนขนาดใหญ่เพื่อให้โอกาสพันธุ์สัตว์น้ำขนาดเล็กได้เจริญเติบโต รวมทั้งเลือกจับสัตว์น้ำที่ตนต้องการใช้ประโยชน์จริง ๆ ไม่ใช่กวาดต้อนเอาทรัพยากรทุกชนิดมา ทรัพยากรที่ไม่ต้องการที่สูญเสียไปโดยเปล่าประโยชน์ ทั้ง ๆ ที่ทรัพยากรบางชนิดที่มนุษย์ไม่ต้องการนั้น บางครั้งก็มีความสำคัญในเชิงความสัมพันธ์ของห่วงโซ่อาหารในท้องทะเลได้ เช่น ปูชะนี ที่ไม่ค่อยมีเนื้อ คนจะไม่นิยมมาขายหรือกิน แต่ในขณะเดียวกันปูชนิดนี้กลับเป็นอาหารของปลากระเบน และปลาหมึก เป็นต้น

กฎเกณฑ์เหล่านี้ได้ถูกกำหนดขึ้นมาร่วมกันโดยชุมชน เพื่อจะให้ทุกคนสามารถเข้าถึงทรัพยากรได้อย่างเท่าเทียม แต่การเข้าถึงทรัพยากรนั้นจะต้องอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ที่มีอยู่ด้วย หากมีการฝ่าฝืนกฎเกณฑ์ก็จะมีมาตรการในการตรวจตราควบคุมจากชุมชนต่อไป

Prince of Songkla University Pattani Campus

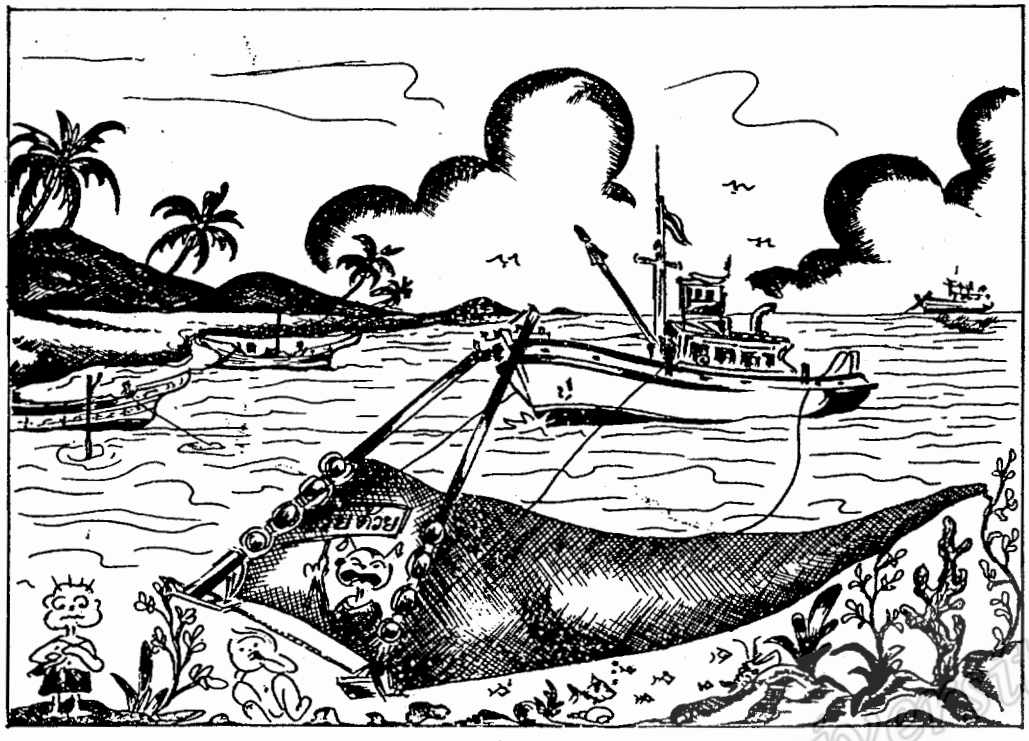

ภาพที่ 27 : ภาพวาดนี้เป็นภาพวาดเชิงเปรียบเทียบการทำงานของเรืออวนรุน
ซึ่งเป็นเครื่องมือชนิดหนึ่งที่มีการทำลายทรัพยากรสูง
ภาพโดย : สุขเกษม หะยีอูมา, 2546.
ที่มา : สุวิมล พิริยธนาลัย , 2546.

Prince of Songkla University Pattani Campus

5.3.3 การตรวจตราควบคุม ลักษณะของชุมชนชาวประมงพื้นบ้านที่มีการใช้เครื่องมือประมงหลากหลายประเภท รวมทั้งมีการแสวงหาทรัพยากรจากท้องทะเลเดียวกัน การสร้างข้อตกลง กฎเกณฑ์หรือจารีตในการปฏิบัติต่าง ๆ ร่วมกัน จึงเป็นสิ่งที่มีผลต่อการอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน ในขณะเดียวกันก็จะมีผลต่อการจัดการทรัพยากรด้วยเช่นกัน แต่เมื่อชุมชนได้มีการสร้างข้อตกลง กฎเกณฑ์ต่าง ๆ ขึ้นมา ก็จำเป็นจะต้องมีมาตรการในการตรวจตรา ควบคุม เพื่อให้ข้อตกลงกฎเกณฑ์ดังกล่าวได้ถูกนำไปใช้อย่างเป็นจริงได้ ซึ่งสามารถจำแนก มาตรการดังกล่าวออกเป็น 2 ลักษณะด้วยกัน คือ

5.3.3.1 มาตรการในการตรวจตรา ลักษณะของการตรวจตราของชุมชนนี้ จะมิใช่หน้าที่ของบุคคลหนึ่งบุคคลใด หากแต่เป็นหน้าที่ของสมาชิกทุกคนในสังคมที่จะร่วมกันตรวจตรา โดยกลไกในการตรวจตรานั้นก็จะเป็นไปโดยธรรมชาติ ที่สอดคล้องกับชีวิตประจำวัน เช่น การพูดคุยซักถาม หรือ สังเกตพฤติกรรมของบุคคลอื่น ๆ ในท้องทะเล ในระหว่างที่ออกทำการประมง โดยอาจจะเป็นการดูลักษณะเครื่องมือประมงว่าเป็นอวนมีขนาดตาอวนเท่าใด ซึ่งเพียงแค่ขับเรือผ่านกัน ก็สามารถสังเกตเห็นได้แล้ว หรือการพูดคุยกันตามแคร่ใต้ร่มไม้หรือร้านน้ำชาในชุมชน ก็จะสามารถทราบได้ว่ามีเหตุการณ์ใดเกิดขึ้นบ้าง ในแต่ละวันหากมีบุคคลใดที่ฝ่าฝืนกฎเกณฑ์ โดยการไปวางอวนทับกับอวนของผู้อื่น เจ้าของอวนที่ไปวางก่อนแล้วถูกผู้อื่นมาวางอวนทับ ก็จะนำประเด็นไปพูดคุยในร้านน้ำชา หรือแคร่ใต้ร่มไม้ ซึ่งเป็นเสมือนเวที

สาธารณะประจำชุมชน นอกจากนั้นในส่วนของผู้หญิงที่รับผิดชอบในการนำสัตว์น้ำที่ฝ่ายชายทำการประมงมาได้ไปขายที่แพปลาในหมู่บ้าน บริเวณแพปลานี้ก็จะเป็นสถานที่ในการสามารถตรวจตราเหตุการณ์ต่าง ๆ ได้เช่นกัน ยกตัวอย่างเช่น หากผู้หญิงนำกุ้งไปขายที่แพปลาเป็นจำนวนมาก แต่มีเพื่อนชาวประมงด้วยกันไปถามฝ่ายชายที่เป็นผู้ออกไปทำการประมงว่าไปวางอวนบริเวณใด แล้วได้รับคำตอบกลับมาว่าวันนี้ได้กุ้งกลับมาไม่มากนัก ก็แสดงว่าบุคคลผู้นั้นกำลังปกปิดแหล่งในการทำประมง ซึ่งเป็นการผิดธรรมเนียมปฏิบัติของชุมชน ที่มักจะบอกกล่าวกันอย่างเปิดเผย หากบุคคลอื่นรู้แหล่งในการทำประมงแล้ว จะตามไปวางอวนในบริเวณเดียวกันในวันรุ่งขึ้น ก็จะเป็นไปตามกฎเกณฑ์ของชุมชน คือ ใครไปก่อนก็ได้ก่อน เป็นต้น

5.3.3.2 มาตรการในการควบคุม การควบคุมสมาชิกในสังคมให้ดำรงอยู่ร่วมกันในชุมชนได้อย่างสันติสุขนั้น ทั้งในเรื่องการดำรงชีวิตประจำวันและการประกอบอาชีพ มีมาตรการในการควบคุมอยู่ 2 ลักษณะด้วยกัน คือ

- **การควบคุมโดยอุดมการณ์** ซึ่งอุดมการณ์หลักที่ส่งผลต่อการดำรงชีวิตของชาวประมงพื้นบ้านในชุมชนแห่งนี้ ก็คือ อุดมการณ์ตามหลักคำสอนทางศาสนาอิสลาม และถูกนำมาแปรไปสู่การปฏิบัติอย่างสอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชน เช่น หลักคำสอนที่ว่า “มุสลิมทุกคนในโลกนี้เป็นพี่น้องกัน” ก็จะเป็นปัจจัยในการควบคุมให้สมาชิกทุกคนมีการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ทั้งในการดำเนินชีวิตและการประกอบอาชีพ หรือหลักคำสอนที่ว่า “ทรัพยากรโลกนี้เป็นขององค์อัลลอฮฺ การนำทรัพยากรมาใช้จะต้องใช้อย่างคุ้มค่า และไม่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน” ก็จะเป็นอุดมการณ์ที่เป็นหลักยึดถือให้กับสมาชิกในชุมชนที่จะคิดประดิษฐ์เครื่องมือประมงที่เลือกจับสัตว์น้ำที่เติบโตได้ขนาด หรือไม่ใช้เครื่องมือที่มีประสิทธิภาพในการทำลายสูง เพราะนอกจากจะเป็นการทำลายพันธุ์สัตว์น้ำวัยอ่อนแล้ว ยังเป็นการใช้ทรัพยากรอย่างไม่คุ้มค่าและยังทำให้ผู้ที่ทำการประมงอยู่ตามแนวชายฝั่ง ได้รับความเดือดร้อนอีกด้วย ซึ่งรายละเอียดและการเรียนรู้อุดมการณ์เหล่านี้จะกล่าวถึงโดยละเอียดในตอนต่อไป

- **การควบคุมโดยการแทรกแซงทางสังคม** (Social Sanction) การแทรกแซงทางสังคมนี้จัดได้ว่าเป็นมาตรการทางสังคมมาตรการหนึ่งที่ได้ผลมาเป็นระยะเวลายาวนาน การแทรกแซงจะมีอยู่หลายระดับด้วยกัน ตั้งแต่การพูดคุยหยอกล้อ การซุบซิบนินทา การว่ากล่าว หรือการใช้เวทีในการละหมาดวันศุกร์เป็นเวทีที่ต้องการหาข้อยุติกับการละเมิดข้อตกลงอย่างเอาจริงเอาจัง ถึงแม้ว่าข้อตกลงต่าง ๆ ในชุมชนจะไม่ได้กำหนดบทลงโทษเป็นบทบัญญัติที่เป็นลายลักษณ์อักษร แต่วิธีการของชุมชนที่ควบคุมโดยใช้บทลงโทษทางสังคม ก็สามารถทำให้สมาชิกในสังคมอยู่ร่วมกันได้ อย่างมั่นคงบนพื้นฐานของการดำรงชีวิตคู่กับท้องทะเลมาโดยตลอด

ลักษณะของการควบคุมโดยการแทรกแซงทางสังคม ในกรณีที่ทำผิดหรือละเมิดข้อตกลง กฎเกณฑ์ธรรมเนียมปฏิบัติ จะมีบทลงโทษต่าง ๆ เช่น เพื่อนบ้านต่อว่า ไม่พูดคุยด้วย ร้านขายของไม่ขายของให้ ไม่รับซื้อสินค้า ลูก ๆ ไม่มีใครเล่นด้วย หากประสบปัญหาใด ๆ ก็จะไม่มีใครช่วยเหลือ ซึ่งบทลงโทษทางสังคมนั้นจะหนักเบาไปตามพฤติกรรมที่กระทำผิดของบุคคลนั้น ๆ ซึ่งการลงโทษโดยการแทรกแซงทางสังคมนี้จะกระทำผ่านสถาบันชุมชน สถาบันสังคม และสถาบันศาสนาเป็นสำคัญ

Prince of Songkla University Pattani Campus

ดังที่ได้กล่าวมาทั้งหมดข้างต้นสามารถสรุปได้ว่า ในอดีตที่ผ่านมาตั้งแต่ก่อนยุคที่รัฐจะเข้าไปเป็นผู้ถือครองในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อตอบสนองต่อทิศทางการพัฒนาประเทศนั้น วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนชาวประมงพื้นบ้านจะดำเนินไปโดยมีทะเลซึ่งเป็นแหล่งทรัพยากรสำคัญเป็นสิทธิของชุมชนที่จะดูแลจัดการได้ ทั้งในรูปแบบสิทธิการใช้ประโยชน์แบบชั่วคราวแบบถาวร โดยสมาชิกของชุมชนจะมีหลักประกันอย่างมั่นคงว่าท้องทะเลจะยังคงมีความอุดมสมบูรณ์สำหรับการยังชีพได้ตลอดไป การจัดการทรัพยากรดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้นของชุมชน เป็นการเสริมสร้างระบบคุณค่า ระบบความรู้ และระบบอำนาจกฎเกณฑ์ของชุมชนที่สอดคล้องกับโลกความเป็นจริงของชาวประมงพื้นบ้าน จึงทำให้สมาชิกในชุมชนสามารถดำรงชีวิตมาได้ด้วยความมั่นคงและพึ่งพาตัวเองมาได้โดยตลอด โดยระบบต่าง ๆ เหล่านี้จัดได้ว่าเป็นระบบภูมิปัญญาที่ได้ถ่ายทอดมารุ่นแล้วรุ่นเล่า และยังคงถูกนำมาผลิตซ้ำจวบจนปัจจุบันนี้ ภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรดังกล่าวเป็นภูมิปัญญาที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ภายในชุมชนหรือระหว่างชุมชนใกล้เคียงกันเป็นหลัก ไม่ค่อยจะมีการเรียนรู้จากภายนอกมากนัก ทั้งนี้เป็นเพราะในอดีตชุมชนชาวประมงพื้นบ้านหลายต่อหลายชุมชนไม่มีความสะดวกคล่องตัวในการคมนาคมสัญจรไปมา ถนนหนทางเพิ่งจะมีการปรับปรุงเป็นถนนลาดยางอย่างสมบูรณ์เมื่อประมาณ ปี พ.ศ. 2540 ที่ผ่านมานี้เอง นอกจากนี้สมาชิกในชุมชนยังใช้ภาษามลายูท้องถิ่นเป็นภาษาหลักและมีจำนวนน้อยมากที่สามารถสื่อสารด้วยภาษาไทยได้ ในขณะที่สื่อมวลชนต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นโทรทัศน์ หรือวิทยุในอดีตก็แทบจะไม่มีรายการที่ออกอากาศเป็นภาษามลายูท้องถิ่นเลย หรือหากมีรายการดังกล่าวสมาชิกก็ไม่มีเงินมากพอที่จะไปซื้อโทรทัศน์หรือวิทยุได้ การรับสารจากภายนอกจึงไม่ค่อยมีมากนัก ซึ่งช่วงเวลาที่ผ่านมาในอดีตดังกล่าวที่ชุมชนไม่ค่อยได้ติดต่อสื่อสารกับภายนอก กลับเป็นช่วงจังหวะที่ดีในการทำให้ภูมิปัญญาต่าง ๆ ของชุมชนได้มีการเสริมสร้างจนเข้มแข็งและถูกนำมาผลิตซ้ำแล้วซ้ำเล่าให้กับสมาชิกในชุมชนได้ปฏิบัติสืบต่อกันมาจนกระทั่งภูมิปัญญาดังกล่าวได้กลายเป็น “ตัวตน” ของชุมชนที่ถูกซึมลึกอยู่ในสำนึกของสมาชิกในชุมชนไปแล้วจึงเป็นช่วงจังหวะที่ชุมชนเริ่มจะสามารถติดต่อกับโลกภายนอกอย่างคล่องตัวมากขึ้น ในช่วงปี พ.ศ.2540 ที่มีถนนลาดยางแบบสมบูรณ์ รวมทั้งมีเทคโนโลยีทางการสื่อสารต่าง ๆ เช่น โทรศัพท์ โทรศัพท์มือถือ รวมทั้งสื่อมวลชนมีการปรับตัวในการนำเสนอรายการเพื่อตอบสนองกับกลุ่มเป้าหมายในพื้นที่มากขึ้น เป็นต้น

ซึ่งภูมิปัญญาต่าง ๆ ดังกล่าวที่ได้ถูกตอกย้ำจนกลายเป็น “ตัวตน” ของสมาชิกในชุมชนนั้นได้สะท้อนผ่านรูปแบบการจัดการทรัพยากรทางทะเลและการจัดการความขัดแย้งภายในชุมชนในช่วงระยะเวลาที่ผ่านมาอย่างชัดเจนและในท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของสังคมแวดล้อม ทั้งสังคมไทยและสังคมโลก การเกิดขึ้นของการใช้เครื่องมือประมงอวนรุน เพื่อตอบสนองต่อการนำทรัพยากรไปเพิ่มผลผลิตมวลรวมของชาติ ส่งผลให้เกิดปัญหาอย่างใหญ่หลวงกับชุมชนชาวประมงพื้นบ้านเกือบทุกแห่งในประเทศไทย ชุมชนประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานี เช่นเดียวกันจะสามารถตั้งรับหรือตอบโต้กับปัญหาที่รุมเร้าเข้ามาโดยใช้ภูมิปัญญาที่เป็นจุดเด่นของชุมชนเป็นช่องทางที่ทำให้ชุมชนสามารถหลุดพ้นจากทางตันในการแก้ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรทางทะเลได้หรือไม่

Prince of Songkla University Pattani Campus